

TOLNAI GYÖRGY

Meddig jutott el a kapitalista úton a harmadik világ?

A föld országainak az az egyenlőtlen fejlődése, amelyet egyrészt a vezető tőkés országok, s másrészt a fejletlen gyarmati országok egységeként kialakult tőkés világgazdaság képviselt, történetileg a XIX. századra mutat vissza. Ennek örökségeként alakult ki az a világmép, amely a XX. század közepét, a második világháború utáni kapitalista világgazdaságot jellemezte a maga országainak kétharmadát kitevő gazdaságilag elmaradt harmadik világával. A szocialista világrendszer mellett e harmadik világ a kapitalizmus világméretű problémáinak fokozódó elmélyedését mutatta.

Az emberiség fejlődésének egyik döntő kérdése az lett, hogy ez a harmadik világ hogyan fejlődik tovább; hogy lakossága — amely a föld lakosságának több mint a felét képviseli —, mint lép az emberi méltóságot és kultúrát biztosító gazdasági-társadalmi fejlődés útjára. S ennek során világtörténelmi jelentőségű az az útkeresés, amely ez országokat ma jellemzi, s amelynek végső kicsengése az, hogy e fejlődés biztosítására a „hagyományos” vagyis az eddig járt tőkés utat, vagy egy új, nemtőkés — és a szocializmus felé vivő — másik utat választják-e.

A döntéseket az emberi tapasztalatok befolyásolják elsősorban; az ilyen világméretű döntéseket pedig bizonyos emberek számilliói határozzák meg a történelem alapvető tapasztalati eredményei alapján. Ezért van meghatározó jelentősége annak, hogy milyen tapasztalatokat szűrtek le a harmadik világ népei a kapitalista (hagyományos) útból, annak eredményeiből országuk és népük fejlődése vonatkozásában.

Ez a jelentősége az alábbiakban vizsgált — s természetesen itt csupán vázlatosan jelentkező — képek, amely azt mutatja, hogy milyen eredmények származtak a harmadik világ számára a kapitalizmus gazdasági uralmából, annak kezdete óta egészen a legutóbbi évtizedekig. A lehető „tisztá” vizsgálat érdekében itt a gyarmati rendszer felbomlása előtti éveket — az 1950-es évek végét, az 1960-as évek elejét — vettük határvonalnak, amikor a harmadik világ többségét képviselő országok még politikailag is gyarmati-félgyarmati állapotban s kizárólagosan a tőkés fejlődés járószalagán haladtak. Hová jutottak el ezen az úton a gazdaságilag elmaradt országok — ezt keressük az alábbiakban.

Ha abból indulunk ki, hogy a századforduló során kialakuló kapitalista szakasz — az imperializmus — egyik jellemző tevékenysége a tőkekivitel, azonnal szembetaláljuk magunkat azzal a kérdéssel, hogy mennyiben és milyen irányú segítség ez a gazdaságilag elmaradt országok számára. Hiszen ahol hiányzik a nemzeti tőke, a kapitalista fejlődést a külföldi tőkék biztosíthatják. S mivel következetesen kívánunk lenni vizsgálatainkban, végső soron azt keressük, hogy a tőkekivitel milyen mértékben nyújtott segítséget az elmaradt gazdaságú országok legkedvezőbb gazdasági útjának kialakulásához, az önálló fejlődési úthoz.

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, egy másik kérdést kell tisztázni: mi a tőkekivitel a maga gyakorlati megvalósulásában? A tőke anyagi jellegét az adja meg, hogy nem más, mint felhalmozott értéktöbblet, vagyis maga is áru-alakban jelentkezik. Ennek döntő része, az állandó tőke, gépeket, egyéb termelőeszközöket, nyersanyagot stb. jelent. *A tőke tehát áru, amely a tőkés termelési viszonyok közepette értéktöbbletet fiadzik. A tőkekivitel pedig ugyancsak árukivitel, s*

itt eltekintünk az olyan pénztőke-kiviteltől, amely a tőkeimportáló országban már működő anyagi tőkéket vásárol meg.

A tőkekivitel két fő jellemzője közül az első az, hogy anyagi hordozója nehézipari termék, termelőeszköz, — s mindenekelőtt gép, technikai cikk, szerszám stb.; másik jellemzője pedig az, hogy bár kiviteli cikk, nem kerül eladásra, hanem az exportáló tulajdonában marad. „Tőke kivitelről csak akkor beszélhetünk — írta Hilferding is —, ha a külföldön felhasznált tőke továbbra is belföldi kézben marad, s a tőke által létrehozott értéktöbbséggel belföldi tőkések rendelkezhetnek.”¹ Vizsgáljuk meg mindkét jellegzetességet az imperialista világpiac méreteit tükröző statisztikai adatokban.

Az ipari termékek forgalma a világpiacra a következő szerkezeti átalakuláson ment keresztül a századforduló óta:²

	1899	1913	1939	1955
	százalékos megoszlásban			
Nehézipari cikkek	38,9	46,2	51,9	71,9
Textil és ruházat	40,4	35,1	29,5	12,8
Egyéb könnyűipari cikk	20,7	18,7	18,6	15,3
Együtt:	100,0	100,0	100,0	100,0

A fenti adatok révén fokról-fokra nyomon követhetjük a *tőkés világpiac szerkezeti átalakulását* az imperializmus kezdetétől — amikor a forgalom fő cikke még a textília volt, s a fogyasztás nagy többsége a személyi fogyasztást szolgáló könnyűipari cikkekre esett — egészen a XX. század második feléig, amikor a világpiacra forgalomba hozott iparcikkek csaknem háromnegyede nehézipari termék. Az első világháború előestéjén a nehézipari cikkek külforgalma megközelítette az összes export felét, a második világháború elején már túllépte ezt a színvonalat, s az ipari késztermék forgalom abszolút többségét képviselte, hogy az 1950-es évek közepén az összes világgazdasági áruforgalma a több mint 70%-ára rúgjon. Ugyanakkor a textiliák világgazdasági áruforgalma a több mint 40%-ról 12%-ra csökkent. Ugyanazt a folyamatot látjuk itt, mint annak idején a textilipar vezető szerepének időszakában: *a nagytőkés államok belső piacának szerkezetéhez hasonlóan alakult a tőkés világpiac szerkezete is*. Akkor a fő iparcikk itt is, ott is a textília volt. Most, a monopolkapitalizmus időszakában, midőn a vezető iparág a nehézipar lett, a tőkés világpiacra is a termelőfogyasztás majorizálja a forgalmat, ahogy az korábban a belső piacon is bekövetkezett.

Kérdés, hogy a vezető tőkés országoknak e jelentős — és növekvő mértékű — nehézipari kivitele milyen tőke kivitel képvisel a gazdaságilag elmaradt országok számára. Mint láttuk, a tőke kivitel az exportáló saját tulajdonában maradó kivitt nehézipari cikkek mennyiségét jelenti. A hét vezető tőkeexportőr imperialista ország (az USA, Nagybritannia, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, Belgium, Hollandia és Svájc) adatai szerint a tőke kivitel az összes árukivitelnek 1953-ban 27,1%-a, 1955-ben 22,3%-a, 1958-ban pedig 24,5%-a volt.³ Vagyis átlagosan negyed része; a 71,9%-nyi nehézipari kivitelnek pedig valamivel több mint harmada. Az 1950-es évek közepén a fejlődő országok összes behozott iparcikkeinek értékében a nehézipari

¹ R. Hilferding: A fináncsőke. Bp., Közgazd. és Jogi Kvk., é. n. 417 l.

² Banker, 1958. január.

³ Az árukivitel adatai: Nemzetközi Almanach, 1960. Bp. 1187—1188 l. — A tőke kivitel adatai: Simai Mihály: Tőke kivitel a jelenkori kapitalizmusban. Bp., Kossuth Kvk., 1962, 64—72. l. — International Flow of Private Capital 1946—1952, 1956—1958, 1958—1959, — International Public Assistance to Less Developed Countries.

árak $2/5$ — $3/4$ részt képviseltek;⁴ vagyis az előbbi tőke kiviteli arány feltételezésével az összes behozott iparcikk 15 — 20% -a tőkeimporttal kapcsolatos áru- (termelőeszköz-) behozatal lenne.

Az ilyen méretű kapitalista eredetű tőkebehozatal mindenestre akkor is igen jelentős a fejlődő országok gazdaságában — ahol a beruházásoknak átlagosan körülbelül 30% -át képviselik —, ha a beruházások messze el is maradnak a szükségletek, vagyis a lakosság-növekedést is figyelmebe vevő és azt minimálisan túllépő gazdasági növekedés beruházási igényei mögött. E tekintetben nem csupán a fejlődő országokban tőkebehozatalból származó beruházások mennyisége esik latba, hanem legalább ilyen mértékben az is, hogy e beruházások milyen gazdasági ágakba gravitálnak, s milyen mértékben segítik elő, hogy a fejlődő országok a XIX. században gyarmati kényszerűségből, nemzeti iparuk csírának tönkretétele következtében kiszabott függő helyzetét legalább a XX. században váltsa fel az önálló fejlődést biztosító, s a belső piacra épülő, végső soron tehát nemzeti fejlődést legnagyobb mértékben elősegítő népgazdasági szerkezet. Mindenestre az arra a kérdésre kapott válasz, hogy a tőkés országok beruházásainak mennyisége és iparági megoszlása milyen mértékben támogatja a gazdaságilag elmaradt országok önálló fejlődését, — sorsdöntő lesz a tekintetben, hogy milyen fejlődési útra kényszerülnek e területüket és lakosságukat tekintve a föld nagy részét képviselő országok. Nevezetesen, hogy folytatják-e a kapitalista világgazdaság és ennek keretében nem utolsó sorban gyarmatosító „anyaországuk” ellenőrzése során kialakított hagyományos (függő) tőkés gazdaságpolitika irányzatát, vagy pedig — akarva-akaratlanul — rá kényszerülnek lépni valami új, de mindenestre a hagyományos tőkés úttól eltérő útra, amely éppen az eltérés miatt akár nem-tőkés útnak is nevezhető, ha itt mindjárt le is szögezzük, hogy ezt legalább is a fejlődés kezdetén a legkevésbé sem lehet azonosítani még a szocialista gazdasági fejlődéssel.

Ahhoz, hogy megítélhető legyen a hagyományos tőkés fejlődés gazdaságpolitikájának hasznossága a gazdaságilag elmaradt országok szempontjából, mindenekelőtt az országok gazdaságfejlődési eredményeit kell megvizsgálni az adatok tükrében. E tekintetben perdöntő kérdés: mennyiben léptek a fejlődő országok a XIX. században — gyarmatosításuk korában — meglévő, vagy hazai iparuk megsemmisítése következtében kialakult mezőgazdasági, nyersanyagtermelő és nyersanyagexportőr helyzetükkel szemben előre a XX. században? Mindenekelőtt, hogy milyen mértékben szűnt meg népgazdaságuk egyoldalú mezőgazdasági jellege? Ha azt vizsgáljuk, hogy a lakosság milyen része él a mezőgazdaságban és a mezőgazdaságból, továbbá, hogy a mezőgazdasági üzemekben milyen arányokat képvisel a modern nagyüzem (vagyis a mezőgazdaságból élők hány százaléka munkás) és milyen tömegét képviseli a gazdaságoknak a primitív kisparaszti gazdaság. — akkor egyelőre néhány jellemző példát kiragadva — a következő eredményekre jutunk az 1960-as évek elejének adatai szerint:⁵ (a táblázatot lásd a túloldalon).

Bár a fejlődésnek igen különböző színvonalán álló mezőgazdasági országok adatai kerültek e táblázatban egymás alá, már az első rovat alapján látható, hogy a lakosság többsége a mezőgazdaságban dolgozik, a mezőgazdaságból él. A mezőgazdasági lakosság az egyes országok fejlettsége szerint 58 — 90 százalékos többséget képvisel; a két legfejlettebb latin-amerikai mezőgazdasági országban ez a többség csak reálitívan van meg (amennyiben a legnagyobb, bár már nem túlnyomó foglalkozási csoport a termelés területén a mezőgazdaságból élők), de itt is megközelelti az abszolút többséget, ha — a majd később e vonatkozásban tárgyalásra kerülő — mezőgazdasági iparokban foglalkoztatottakat is figyelembe vesszük. E mezőgazdasági jellegű országokra az is jellemző, hogy a termőföldek mennyisége messze elmarad a rendelkezésre álló — és csaknem

⁴ Az erre vonatkozó adatokat lásd a Külkereskedelmi Útmutató 1955—1958 között kiadott füzetekben (Közgazd. és Jogi Kvk.), továbbá a Nemzetközi Almanach 1960 megfelelő helyein.

⁵ Demographic Yearbook, 1948. New York, United Nations, 1949. — Nemzetközi Almanach, 1960. Bp. Kossuth Kvk., 1960. — Yearbook of Food and Agricultural Statistics. Washington, Food and Agricultural Organisation of the United Nations, 1949. — U. a. 1957. Rome, FAO, 1958.

Ország	A mezőgazd. lakosság az összlakosság százalékában	Termőföld az összes földterület %-ában	Mezőgazd. nagyüzem a termőföldek %-ában	Mezőgazd. összlakosság	Ebből: mezőgazd. munkás	%-os arány
						1000 főben
Pakisztán	86	25,5	75 ⁶	17 100 ⁷	1 669 ⁷	9,8
Malaya	65	17	.	1 235	348	25,8
Fülöp sz.	75	12	25	6 100	2 000	32,8
Indonézia	61	12	7 ⁸	16 400 ⁹	4 500	27,4
Nigéria	80	10	15	8 500 ⁹	200	2,4
Kenya	90 ¹⁰	3	.	1 750 ⁹	450	25,6
Tanzánia	90 ¹⁰	3	50	2 450 ⁹	241	8,7
Dél-Rhodézia	90 ¹⁰	4,7	75	770 ⁹	220	28,5
Malawi	90 ¹⁰	20	.	750 ⁹	41	1,5
Malgas	90	2	.	1 400 ⁹	93	6,6
Salvador	63	25	.	443	207	50,0
Kolumbia	74	18	64	4588	900	19,6
Paraguay	56	4	94	236	94	40,0
Brazília	58	25	65	9 887	3 000	30,0
Argentína	23	11	63	1 770	1 100	62,0
Uruguay	36	12	84	443	293	71,0

ilyen nagymértékben elmarad a termelésre alkalmas — földterületek mögött. A termőföld 3—25 százalékos igénybevétele mögött az a tény húzódik meg, hogy hatalmas legelőterületek (szavannák, pompák) és óriási erdőségek állnak itt még a szaporodó lakosság rendelkezésére, amelyeket jelenleg — ha egyáltalán hasznosít — külterjes állattenyésztésre, s hasonlóképpen külterjes erdőgazdaságra használ fel. *Az általános kép tehát a függő mezőgazdasági országokról most is változatlanul az, hogy nagy többségű mezőgazdasági lakossággal rendelkeznek, amelyek azonban extenzív mezőgazdasági termelést üznek.*

A mezőgazdasági nagyüzemek — ahol nem feudális jellegűek, mint pl. Pakisztánban — általában tőkés ültetvények, vagy mint Dél-Amerikában, s különösen a La-Plata államokban működő modern nagyüzemek, viszonylag nagyszámú bérmunkást alkalmaznak. De ha a félf feudális nagybirtokok részesbérloít is mezőgazdasági munkásként számoljuk (Kolumbiában, Salvadorban, Paraguayban, Brazíliában a nagybirtokok jelentékeny részén kisparaszti részesbérletben folytatják a termelést), akkor is nyilvánvaló, hogy a La-Plata országok kivételével a parasztság óriási többsége kisárutermelést folytat.

A kisüzemi paraszti termelés terén külön kell említeni az olyan ritka típusokat — amilyenek a dél-nigériai és kisebb mértékben a tanzániai kávétermelő s a malawiai gyapottermelő kisparaszatok —, amelyek kifejezetten árutermelést folytatnak. Általában azonban a paraszti termelés nem piacra, hanem családi fogyasztásra folyik. Indonéziában pl. a termőföldek 70%-át képviselő nagyüzemek termelték a piacra kerülő mezőgazdasági áruk 63%-át; a paraszti kisüzemek — amelyek a termőföld 80%-a feletti kiterjedésűek — a mezőgazdasági áruknak alig 20%-át produkálták.¹¹ Jellemzőek e paraszti termékekre, hogy azok elsősorban helyi (s mindenképp saját) szükségletre szolgáló cikkek — kukorica, köles, batáta, manioka, szójabab, kasszava, yamsgyökér, bab, borsó, gyapot, szizál stb. — s nem olyan termékek, amelyek piaci kereslettel talál-

⁶ Csupán teaültetvényekre vonatkozó adatok.

⁷ Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. 1929—1957. Bp. 1959. 22. l.

⁸ Indonézia—Brit Észak-Borneo—Sarawak—Brunei. Bp. Közgazd. és Jogi Kvk. 1961.

16. l.

⁹ A lakosság 30%-át véve keresőnek.

¹⁰ A viszonyszámok hozzávetőlegesek; a források „túlnyomó többség”-ként említik,

¹¹ Lásd a 8. sz. jegyzetet.

koznak, s különösen nem kiviteli cikkei az adott országnak. Óriási többségükben saját szükségletre termelő paraszti üzemek ezek, amelyek — tekintettel a parasztság nagy túlsúlyára országgaik lakossága sorában — egyben rámutatnak ez országokban a természetes gazdálkodás túlsúlyára, vagy legalább is nagy kiterjedésére.

Íme: a függő országok gazdaságának fejlődési, tökefelhalmozási lehetőségei, beruházási eredményei, mezőgazdaságuknak — mint a lakosság nagy többségét tápláló, s ezért vezető gazdasági águknak — keretei között, az 1960-as években. Látni fogjuk, hogy ez a kép általában jellemző a gazdaságilag elmaradt országokra, még ha részletkérdésekben bizonyos eltérésekre találunk is majd a továbbiakban. Mivel a lakosság többségét látja el, s mivel ennek következtében az elmaradt gazdaság fő termelési ágát képviseli, *a mezőgazdasági elmaradottság nyomja rá bélyegét ez országokra elsősorban, amelyek azonban olyan világ gazdasági keretei között élnek, ahol a vezető országok kivétel nélkül ipariak, s vezető iparáguk a nehézipar.*

Az egyoldalú, részben nagyüzemi mezőgazdasági árutertermelés — amelynek nincs megfelelő hazai ipari cserepartnere, hiszen éppen ezt fejezi ki az ország mezőgazdasági jellege — a belső piac korlátozottságához, sőt elkorcsosulásához, összezsugorodásához vezetett; ez magyarázza a kis paraszti üzemek árutertermelésének fejletlenségét, természetes gazdálkodását. S végső soron ez az *alapja a fejletlen országok gazdasági megkövesülésének*: az alacsony termelési eredményeknek, a növekedés minimális méreteinek, a nemzeti jövedelem alacsony voltának. Úgy tűnik, s a továbbiakban e kérdésre ezért még visszatérünk —, hogy *mindaddig, míg az egyoldalú mezőgazdasági jelleg fennmarad ez országok gazdaságában, elmaradottságuktól sem tudnak megszabadulni.* S ezen döntő területen a XX. században sem vitte előre az imperialista országok tökekivitele a — versenykapitalizmus korszakában egyoldalúan mezőgazdaságivá nyomorított — gazdaságilag elmaradt országokat.

Ahhoz azonban, hogy e megállapítást megnyugtatóan lezárhassuk, meg kell vizsgálni azoknak az országoknak a gazdaságát is, amelyek főleg a XX. században — a nehézipar előrelendülése szakaszában — bontakoztatták ki egy fontos gazdasági águkat, a bányászatot. Kétségtelen, hogy ez a fejlődést a bányászat nyersanyagokat igénylő imperialista országok világpiaci kereslete hozta létre, nem utolsággal a bányaiiparban elhelyezkedő tőkeexportjuk révén. *Vajon az elsősorban bányaiipari termékeket exportáló országok nem léptek-e át a mezőgazdasági határokon, változatlanul ma is agrárországoknak kell-e tekintetünk őket? További kérdés, hogy ez országok nem lépték-e át a függő fejlődés korlátait, nem építettek-e ki — s pedig esetleg éppen az importált tőkékkel — modern, s az egész népgazdaság feletti vezetést átvevő nehézipart?*

E kérdések vizsgálatához — az előbbiekhöz hasonlóan — leegyszerűsített módszert veszünk igénybe; azt keressük elsősorban, hogy *a bányászat milyen szélességben érinti a nemzeti termelési tevékenységet, milyen mértékben képes a lakosság eltartására.* Kétségtelen ugyan, hogy a bányászat — különösen a tőkebehozatal révén — sokkal termelékenyebb, mint a primitív mezőgazdaság; a lakosság törpe töredéke azonban soha nem ellensúlyozhatja a maga nagyobb termelési eredményeivel az óriási többség minimális egyéni termelését. Ezen túlmenően azonban az alábbiakban más — a gazdaság sokkal szélesebb területeit érintő — vizsgálatban is ellenőrizzük a bányaiipari számadatok által kapott kép realitását. Az alábbi bányászati kiviteli országok adatai az 1950-es évekre vonatkoznak: (táblázat a 233. lapon).¹²

Nyilvánvaló tehát a fenti adatokból, hogy *a legjellegzetesebb függő bányaiipari exportországokban* — hasonlóképpen a korábban vizsgált mezőgazdasági országokhoz — *a lakoságnak általában ugyancsak túlnyomó többsége a mezőgazdaságban él és dolgozik.* A vezető latin-amerikai országokban a mezőgazdasági lakoságnak ez a túlsúlya csak relatív, vagyis a legnagyobb a foglalkozási csoportok között. Ugyanakkor a bányászatban dolgozók száma — annak ellenére, hogy az ország kivitelében a bányaiipari termékek úgyszólván kizárólagosak — viszonylag alacsony,

¹² Külleresk. Útmutató füzetek (1955—1958) — Nemzetközi Almanach, 1960 alapján.

Ország	Bányai pari kivitel az összkivitel %-ában	A mezőgazdaságban dolgozók		Bányai parban dolgozók száma 1000-ben	Hány %-át teszik a bányászok a parasztoknak
		össz lakossághoz mért %-os aránya	száma kb. 1000-ben		
Irak	90	85—90	3 000	17	0,6
Irán	68	75	7 500	75	1,0
Szau d-Arábia	99	túlnyomó	3 100	20	0,7
Kongó (Kinshasa)	56	85	7 700	113	1,5
Sierra-Leone	52	túlnyomó	1 000	5	0,6
Venezuela	97	40,5	684	46	6,7
Chile	89	33,4	720	49	6,8

s a mezőgazdasági lakosságnak töredéke (0,6—7,0 százaléka). Mindez azt jelenti, hogy *e bányászati-exportországok lényegében olyan mezőgazdasági szerkezetű országok, amelyek gazdaságát rendkívül elmaradt mezőgazdasági termelés mellett a — nagyrészt imperialista országok exporttökeivel termelő — bányászat egészíti ki.* A „mezőgazdasági lakosság” ez országok többségében is jelentős mértékben még természetes gazdálkodást folytat; ez ugyanúgy vonatkozik Irán feudális nagybirtokainak szegényparaszti részesbérldőire, amennyire a latin-amerikai országok hasonlóan természeti bért fizető peonjaira, s még inkább az arab országok részben törzsi szerkezetű mezőgazdasági természetbeni gazdaságaira, vagy Kongóra, amelynek lakossága felénél nagyobb része — tízmilliónyi őslakos — ugyancsak törzsi közösségben természetes természetbeni termelést folytat. Természetes — és ez tükröződik az adatokban —, hogy ilyen körülmények között az áruterelésben (de persze nem a lakosság ellátásban) — a kifejezetten piacra termelő bányászat magasabb arányban részesül, mint az erősen természetes vagy legalábbis jelentős részben természetes mezőgazdaság. A két latin-amerikai ország — amelyben részben a bányászat (például a több finomítóval dolgozó ásványolaj-termelés) fejlettebb, részben a természetes gazdálkodás kisebb körre szorult vissza, bányamunkások aránya magasabb. De még ezeknél is tizenötször magasabb a mezőgazdaságban élők száma, mint amilyen a bányai parban dolgozóké.

A bányai par létrehozásával tehát az imperializmus nem változtatta meg egyetlen függő ország jellegét sem. A függő fejlődés tehát, melynek kezdetei a nemzeti ipar vagy kisipar elpusztulásának folyamatához fűződik, vagyis ahhoz a tényhez, hogy a függő ország szerkezete mezőgazdaságivá vált — *az imperializmus fokán is mezőgazdasági fejlődést jelent.* Vizsgálatainknak ez fő eredménye, ez lényeg és legfontosabb tanulsága. Ezen nem változtat az sem, hogy egyes függő országok első sorban bányai pari exportra rendezkedtek be. Kérdés, hogy megváltozik-e ez a függő gazdaságfejlődésről kialakult képünk, ha — a következőkben — a függő országok *speciális iparfejlődését* vesszük vizsgálat alá.

Mielőtt azonban ezt tesszük, e cikk során most csupán azt nézzük meg, hogy milyen e függő országok gazdasági alakulása a világ gazdaság egész területén a leglényegesebb termelési ágainak — a mezőgazdaságnak és a bányai parnak — egymáshoz való arányait tekintve. A teljes kép kialakítása érdekében az alábbi felsorolásban mind a kapitalista, mind pedig a szocialista gazdasági rendszerhez tartozó országokat számításba vettük, és pedig az 1950-es évek végén meglévő gazdasági szerkezetük figyelembevételével, vagyis amikor nemcsak a még nagyobb számú fel nem szabadult gyarmati ország, hanem sok politikailag önálló, de gazdaságilag s így lényegében függő ország is — köztük már a szocializmus útján járva is — még mindig erősen magán viselte a függő fejlődés jellegzetességeit. Az itt felsorolt függő — mezőgazdasági jellegű — országok legfőbb jellegzetességeként mezőgazdasági és bányai pari kivitelük, s iparikk-behozataluk túlsúlyát tekintettük. Kihagytuk azonban azokat a korábban mezőgazdasági jellegű országokat, amelyek a legfejlettebb gépi termelőeszközök alkalmazásával, s ennek nyomán magas

tőkefelhalmozás biztosításával, főleg a XX. század elején kiépítették saját fejlett iparukat is (Dánia, Hollandia, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland).

Ilymódon a világgazdaság mezőgazdasági jellegű országainak száma, bányaiiparuk fejlettsége tekintetében csoportosítva, az 1950-es évek végén világárszenként a következőképpen alakult:¹³

Földrész	Mezőgazdasági országok				Együtt	Összes országok
	bányaiipar nélkül	csekély	jelentős	túlnyomó		
		bányaiiparral				
	<i>Abszolút számban</i>					
Európa	1	4	—	3	8	29
Ázsia	8	16	4	10	38	41
Afrika	8	32	3	4	47	47
Amerika	2	17	1	5	25	27
Ausztrália	1	2	—	—	3	5
Összesen:	20	71	8	22	121	149
	<i>Százalékos arányban</i>					
Európa	3	16	—	10	27	100
Ázsia	21	43	10	26	98	100
Afrika	17	69	6	9	100	100
Amerika	7	66	4	18	90	100
Ausztrália	20	—	—	—	60	100
Összesen:	14	48	5	15	82	100

Ez adatok szerint a föld országainak négyötöde, 121 ország a függő fejlődésű mezőgazdasági területek közé tartozott az adott időszakban; s ezek közül — levonva e számból az akkor még mezőgazdasági jellegű három délkelet-európai s négy ázsiai népi demokratikus országot — még jelenleg is 114 tartozik a tőkés világgazdaság keretébe. A mezőgazdasági függő országok 91%-a Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában terül el; e földrészeken a függő országok aránya az összes országokhoz képest 90—100% között mozog.

Térjünk vissza a mezőgazdasági jellegű, függő országok gazdasági szerkezetének kérdésére. A 121 mezőgazdasági ország 86 százaléka termel — kisebb-nagyobb mértékben — bányaiipari cikket is. Ez az arány igen magas a szabadverseny-kapitalizmusának bányaiipari nyersanyagokat termelő függő országai arányával szemben. E tekintetben tehát jelentős változást jelent a 101 bányaiipari nyersanyagot termelő — és exportáló — ország világgazdasági szerepe, amelyet joggal tekinthetünk az imperializmus következményének. (S tegyük hozzá, az imperialista országok fokozott mértékű gazdasági függelékének.) De ha eltekintünk a csekély bányaiipari termeléssel rendelkező függő országoktól — amelyek az összes függő országnak több mint felét képviselik —, kiderül, hogy viszonylag *kis számúak* az olyan bányaiipari országok, amelyek *jelentős* szerepet töltenek be a tőkés világpiac bányászati nyersanyagokkal való ellátásában. A kivételének legalább felét kitevő bányaiipari termeléssel rendelkező országok (a táblázatban „jelentős bányaiipar” címszó alatt szerepelnek) az összes függő országnak körülbelül 5 százalékát, a túlnyomóan bányászati termékeket exportáló országok pedig 15 százalékát képviselik, együttesen tehát valamivel több, mint egyötöd részüket.

¹³ Demographic Yearbook, 1948. New York. U. N. 1949. — Yearbook of Food and Agricultural Statistics. 1957. Rome. FAO, 1958. — John C. Weaver and Fred E. Lukermann: World Resource Statistics. Minneapolis, Burgess Publishing Company, é. n. (1955) — Nemzetközi Almanach, 1960. Bp. Kossuth Kvk. 1960 — források alapján.

A bányaiipari függő országok adatainak fenti vizsgálata után tehát nyilvánvalóvá válik annak a korábbi megállapításunknak a realitása, amely szerint *a gazdaságilag elmaradt országok függő jellege nem változott meg az imperializmus korszakában sem*, amennyiben gazdasági szerkezetükben a mezőgazdaságé maradt a vezető szerep, s lakosságuk — jelentős részben természetes gazdálkodást folytató — túlnyomó többségét ez a gazdasági ág tartja el. A mezőgazdaság mellett kialakult bányászati kitermelő ipar ezt a képet nem tudta megváltoztatni. (Ha eltekintünk olyan egyedülálló kivételtől, amilyen a nagy olajtermelő és kis lakosságú Kuwait.)

Még sokkal plasztikusabban domborodik ki e tény akkor, ha a továbbiakban azt kutatjuk, hogy az imperializmus szakaszában ez országok népgazdaságában *milyen súlyra növekedett a feldolgozó ipar szerepe*, vagyis azt, hogy milyen mértékben — és irányban — növekedett a fejlődő országok iparosodása. S ha abból a korábban már említett — és ismert — tényből indulunk ki, hogy a fejlődő országok gazdasági beruházásainak átlagosan kétharmada saját és a fennmaradó egyharmada külföldről behozott tőkékből történik, — itt az egész, a tőkés világ gazdasági rendszerében létrejött iparosítás eredményét kapjuk meg. S ez még előnyösebb képet is nyújt, mint ami az importtőkék befektetési iránya alapján alakul ki, hiszen ismeretes, hogy a tőkeexport elsősorban a függő szerkezetnek megfelelő, nyersanyagtermelő iparágakat támogatja, míg a nemzeti beruházások nagyobb mértékben az önálló fejlődést elősegítő iparok növekedését erősítik. Végső soron azonban a fejlődő országok iparszerkezete, az ipar fejlettsége és az egyes iparágak közti megoszlásának alakulása eldönti egyrészt azt, hogy milyen mértékűre emelkedhetett a — bel- és külföldi forrásokból származó — összes ipari beruházás, megközelítette-e a vezető tőkés országok önálló iparfejlődésénél elért iparosítás eredményeit, vagy sem.

A fejlődő országok iparfejlődése szempontjából igen fontos, hogy milyen mértékű az egyes iparágak koncentrációja, milyen arányú az ipari termelésben a kisipar — s ennek keretében a paraszti kisáruterelés —, s milyen a nagyipar, a gépesített gyáripár aránya; másrészt pedig az, hogy melyik iparágakban fejlődik ki az ipari termelés, mennyiben fejlődnek ki a gazdasági élet legtöbb felhalmozást biztosító iparágai (nehézipar), s mennyiben korlátozódnak a mezőgazdaságot kiegészítő s ugyanakkor csak minimális felhalmozást biztosító élelmiszeri iparra. Ezen szempontok alapján az 1950-es évek végére vonatkozóan az alábbi összeállítás áll rendelkezésre. Az előbbi áttekintéshez hasonlóan az ez időben még mezőgazdasági jellegű szocialista útra lépett országokat is számításba vesszük, amelyek többsége — Európában Albánia kivételével — már túlhaladta a mezőgazdasági jellegből folyó iparszerkezetet és ipargazdaságukban nehéziparuk termelése lépett előtérbe. Emellett az 1950-es évek még tisztábban képviselik a függő fejlődést az ekkor még többségükben gyarmati és félgymati országokban, amelyek jelentékeny részben azóta a nem-kapitalista fejlődés több-kevesebb elemét magukévé téve, az önálló gazdasági fejlődés egy bizonyos új formája felé indultak. Végül az államkapitalizmus sok elemét felhasználva, ez idő óta több latin-amerikai állam is a belső felhalmozás alapján történő fokozottabb iparosítás útjára lépett, bár ennek első lépéseit már korábban megtették. A mezőgazdasági jellegű — függő fejlődésű — országok iparszerkezetének alakulását az 1950-es évek végének világ gazdaságában tehát a következők számok ismertetik (ld. a 236. lap táblázatát).¹⁴

E számok rámutatnak a függő fejlődésben, vagyis a gyengén fejlett országok gazdaságában megmutatkozó súlyos ipari elmaradottságra. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az Európán kívüli függő országok 42%-ának egyáltalán nincs gyáripára (s csupán az iparfejlődés csíraformájának tekinthető kis-, illetve tömeges parasztipara képviseli a honi ipart), hanem még inkább abban, hogy a többi, gyáriparral rendelkező elmaradt gazdaságú országoknak — a tengerentúli függő országok 58%-ának — nagy többsége (44%-a) csupán teljesen egyoldalú nagyiparral ren-

¹⁴ Demographic Yearbook. 1948. — Year Book of labour statistics. 1960. Geneva, International Office. 1961. — Nemzetközi Almanach 1960. — Ua. 1962. Pótkötet. Bp. Kossuth Kvk. 1962. — W. S. Woytinsky and E. S. Woytinsky: World Population and Production. New York, The Twentieth Century Fund. 1953 — források alapján.

Földrész	Függő fejlődésű országok száma				Összesen
	Csak helyi (kis- és paraszt- iparral)	Gyáriparral is rendelkezik			
		csak a mezőgazdasági iparral	petrokómiában, színesfém- kohászatban	vas-gép-textil- élelm. iparban	
	<i>Abszolút számban</i>				
Európa	1	—	1	6	8
Ázsia	10	6	15	7	38
Afrika	27	13	3	4	47
Amerika	7	7	6	5	25
Ausztrália	3	—	—	—	3
Összesen:	48	26	25	22	121
	<i>Százalékos arányban</i>				
Európa	12	—	13	75	100
Ázsia	26	16	40	18	100
Afrika	58	28	6	8	100
Amerika	28	28	24	20	100
Ausztrália	100	—	—	—	100
Összesen:	39	22	21	18	100
Összesen Európa nélkül	42	23	21	14	100

delkezik. Ez országok 23%-ának van mezőgazdasági gyáripara, holott kivétel nélkül mindegyik mezőgazdasági terület; 21%-uknak van jelentős petrokémiai üzeme és színesfémkohászata, miközben, mint láttuk, bányászatot 83%-uk folytat. Tehát kitermelőiparuk is csak töredékesen rendelkezik feldolgozóipari kiegészítéssel; pedig mind élelmezési iparuk (legalább is annak legnagyobb része), mind pedig kohászati iparuk csupán félterméket, lényegében ipari nyersanyagot állít elő.

Ez az ipari elmaradottság jellemez tehát a 113 Európán-kívüli gazdaságilag elmaradt országból 91-et, az országok 86%-át. Ezek valóban *nem* vindikálhatják maguknak az ipari ország elnevezést. Most vessünk egy pillantást az elmaradt országok ipari szempontból legfejlettebb típusára, arra a 7 ázsiai, 4 afrikai és 5 latin-amerikai, összesen tehát 16 országra, amely nagyobb előrehaladást ért el az iparosításban és melynek gyáripara mind a nehézipart, mind a textil- és mezőgazdasági ipart felöleli. Bármelyiket tekintjük is, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy *egyes nagyvárosokban, bányavidékeken összpontosuló nagyipari központjaik ellenére változatlanul mindegyiket jellemzik a gazdasági elmaradottság jegyei, s pedig mindenekelőtt az, hogy gazdaságuk növekvő nagyüzemi felsőszférája ellenére is a lakosságuk többsége, vagy legalább is jelentős része elmaradt gazdaságú, s nem kismértékben még természetes gazdálkodást folytató paraszt.* Ez az ötvenes években vonatkozott Indiára és Pakisztánra, Törökországra, Szíriára, Libanonra, Izraelre és Kínára Ázsiában; ahogy Egyiptomra, a Dél-Afrikai Köztársaságra, Zambiára és Rhodéziára Afrikában; és ahogy Brazíliára, Mexikóra, Venezuelára, Chilére és Argentínára Latin-Amerikában. Ez országok gazdasági szerkezete olyan, hogy *a modern felsőszféra egyetlen iparága sem vált a gazdaság olyan vezető iparágává, amely a nemzeti tőkéknek népgazdasági méreteken történő döntő felhalmozását eredményezheti:* a népgazdaság vezető ága tudniillik változatlanul a lakosság (s vele a munkaező) nagy többségét — nyomorúságosan — lekötő s nagyobbbrészt elmaradt mezőgazdaság, — s ez nem képes a nemzeti felhalmozás jelentékeny növelésére. *Miután nem érintik társadalmi — nemzeti — méreteken a népgazdaságot, miután nem válnak meghatározóvá a gazdaság növekedése szempontjából, — a gazdaságilag elmaradt országok iparfejlődése nem vált az önálló gazdaságfejlődés alapjává. Textil-*

iparuk, nehéziparuk csak másodlagos jelentőségű volt. Így a fejletlen tőkés országok népgazdasága az 1950-es évek végén ezért még függő fejlődésű, s végig függeléke maradt a tőkés világgazdaságnak, amelynek vezető országai a maguk népgazdasági érdekei alá rendelték őket.

Nem foglalkozunk itt a tőkeexportőr nagyhatalmaknak kivitt tőkéik ellenében importált nyereségekkel, amelyek aránytalanul nagyobb része a gazdaságilag elmaradt országokból származik, tekintettel arra, hogy az itteni extraprofit 1 1/2—3-szorosa a fejlett országokban befektetett kölcsönök profitrátájának.¹⁵ Utalni kell itt arra a külkereskedelmi folyamatra, amely az elmaradt országok gazdaságának e kizsákmányolása mellett biztosítja egész népgazdaságuk alárendelését a fejlett tőkés országok népgazdasági érdekeink. Láttuk az elmaradt országok iparfejlődési struktúráját, amelyben egyrészt az iparcikkbehozatal, másrészt pedig a nyersanyag- és élelmiszerkivitel dominál. A vezető tőkés országok külkereskedelmi szerkezete ezzel természetesen éppen ellentétes (1957—1960):¹⁶

Ország	Ipari késztermék a kivitel %-ában	Nyersanyag és élelmiszer a behozatal %-ában
Amerikai Egyesült Államok	61	64
Nagy-Britannia	78	85
Franciaország	74	69
Német Szövetségi Köztársaság	83	68

Itt tehát egy iparilag fejlett rendszernek a cseréjét figyelhetjük meg egy iparában elmaradt, mezőgazdasági és bányászati nyersanyagot szállító gazdasági rendszerrel. A mind a kivitelnél, mind a behozatalnál nyereséges egyenlőtlen cserekapcsolat a vezető — és monopolhelyzetben levő — tőkés országok előnyére alakul. Ez az előny jelentkezik a világpiacon abban a folyamatban, amely az ipari árak állandó növekedésében és a nyersanyagárak állandó csökkenésében realizálódik. A fejlett és elmaradt országok közötti kereskedelmi tárgyalások — például az 1964. évi genfi világkereskedelmi értekezlet — megmutatták a két tömb kibékíthetetlen ellentétét a cserekapcsolatok s az ezekkel járó áreltolódások tekintetében a vezető és az elmaradt országok érdekei között. Ezt megelőzően már súlyos veszteségek érték a nyersanyagszállító országokat a világpiacon:¹⁷

Év	Nyersanyag-árak	Készárúk-árak	Cserearányok
	a l a k u l á s a		
1953	100	100	100
1956	101	103	98
1958	96	106	91
1960	93	109	85

¹⁵ Az USA tőkekihelyezéseire vonatkozóan: Foreign Aid Program. Washington. 1957. 555—557 l. — Belgiumra vonatkozólag: *Yoye-Lewin*: Les Trusts an Congo. Bruxelles, 1961, 57. l. — Általában: International Capital Movements during the Inter-war Period. New York, United Nation, 1949.

¹⁶ Nemzetközi Almanach, 1960 megfelelő adatai — Német Szövetségi Közt. Bp. Közgazd. és Jogi Kvk. 1962. 83—84. l.

¹⁷ U. N. ECOSOC E/3497/1961. 12. l. — Magyarul: *Simai Mihály*: Tőkekivitel a jelenkori kapitalizmusban. Bp. Kossuth Kvk. 1962. 301. l.

Egy francia polgári lap szerint ez az áralakulás a „csőd felé viszi” az 1960-as évek közepén a nyersanyagtermelő országokat. „A harmadik világ országai — írták — úgyszólván fegyvertelenek ezzel a fenyegetéssel szemben. El kell viselniük az árcsökkenésből következő szegényedést . . .”¹⁸ E. Kung nyugat-német professzor pedig 1963-ban a Weltwoche-ban kifejtette, hogy „állandóan növekedett az ipari késztermékek ára és ez azzal a meglepő eredménnyel járt, hogy a szegény országoknak nyújtott egész nyugati segély az árak ilyenén való mozgása következtében nemcsak, hogy semmivel lett egyenlő, hanem még túl is kompenzálódott”. S ennek következtében „ha összehasonlításokat teszünk például a második világháború előtti évekkkel, akkor meg kell állapítanunk, hogy az átlag amerikai és az indiai jóléténél mutatkozó különbség nem csökkent, hanem nőtt . . .”¹⁹

Nyilvánvaló, hogy itt szükségszerűen növekvő egyenlőtlenségről van szó, olyan egyenlőtlenségről, amely saját logikája alapján nem csökkenő, hanem mindinkább növekvő tendenciát képvisel. Mindez azt látszik igazolni, hogy a fejlődésben elmaradt országok a korábban alkalmazott „hagyományos”, függő tőkés fejlődési úton nem szüntethetik meg az elmaradottság gazdasági okait és ezzel együtt társadalmi következményeit sem. Mindenesetre az a forradalmi erjedés, majd világméretű robbanás, amely az 1950-es és az 1960-as években a gyarmati népek soraiban kibontakozott és a gyarmati rendszer felszámolására vezetett, arra mutat, hogy ezek a hagyományos tőkés utat nem a legjobb módszerként értékelték további fejlődésük szempontjából. Ezért vetődött fel ez országok soraiban az a kérdés, hogy — a történelem és a gazdaság tanulságainak felhasználásával — *milyen nem-hagyományos* út kínálkozik számukra a lehető leggyorsabb és a lehető leginkább fájdalommentes fejlődés biztosítására.

¹⁸ Le Nouvel Observateur. 1965. febr. 11. J. Morand cikke.

¹⁹ Die Weltwoche. 1963. febr. 22.